

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Галина СКИБА,
аспірант, Інститут педагогіки НАПН України

У статті здійснено аналіз педагогічної, психологічної, соціологічної літератури, дисертаційних досліджень з проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу. З огляду на узагальнення результатів аналізу, автор трактує суб'єкт-суб'єктну взаємодію старшокласників у навчальній діяльності як складний, багатоаспектний педагогічний процес опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, взаємозв'язку їх дій в процесі навчальної діяльності, спрямованого на засвоєння учнями знань, умінь, навичок і компетентностей, які передбачають формування особистості, системи її стосунків, поширення її внутрішньокolleктивних і міжколективних зв'язків та встановлення комунікативних відносин.

Ключові слова: старшокласники; суб'єкт-суб'єктна взаємодія; освітня діяльність.

STATE OF RESEARCH OF PROBLEMS OF FORMATION THE SUBJECT-SUBJECT INTERACTION OF STUDENTS IN EDUCATIONAL THEORY. **Halyna SKYBA**, aspirant, the Institute of pedagogy of NAES of Ukraine.

The article deals with the analysis of pedagogical, psychological, sociological literature, dissertation researches on the problem of formation of subject-subject interaction between participants in the educational process. Given the generalization of the results of the analysis, the author treats the subject-subject interaction of students in educational activity as a complex, multidimensional learning process mediated the impact of entities on each other, the relationship of their actions in the process of educational activities aimed at the

learning of knowledge, skills and competencies, which involve the formation of personality, its attitude, its spread intracollective and intercollective relations and establishing communicative relations.

Keywords: *upper secondary school pupils; the subject-subject interaction; education activities.*

Постановка проблеми. Проблеми індивідуалізації дидактичних матеріалів як засіб формування суб'єкт-суб'єктних стосунків, формування культури спілкування здобувачів освіти у позанавчальній діяльності, толерантності у міжособистісному спілкуванні – це лише окремі абрисы предметів досліджень у педагогічній теорії, що становлять коло наших дослідницьких інтересів.

Окремі аспекти проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальній діяльності розглядалися ще з середини ХХ століття. Формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності визначається як комплексне поняття, висвітлення якого можливе на підставі ґрунтовного вивчення дисертаційних досліджень, науково-методичних, періодичних праць з педагогічних, психологічних, соціологічних, психофізіологічних та інших наук. Вважаємо доцільним джерельну базу нашого дисертаційного дослідження представити відповідними тематичними блоками, характеристику яких подано у статті.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на предмет і об'єкт дослідження, у статті проаналізовано такі аспекти: виховання всебічно розвиненої особистості (Сухомлинська О. [16], Сухомлинський В. [17]); віку, особливостей вияву індивідуальності, формування комунікативних умінь (компетентностей), міжособистісного спілкування (Куриця А. [10], Лебедева Л. [11], Мельник Ж. [12], Недорезова Н. [13], Соловійова О. [15], Васьківська Г., Кизенко В., Трубачева С., Бондар С., Липова Л., Барановська О., Косянчук С., Захарчук Н. [18], Хом'як А. [19]); інформаційно-комунікаційних технологій у процесі реалізації освітніх цілей та ін. [20]; оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників (Сердюк Л. А. [14]); проблеми особистості і стосунків (Алієва З. [11]); реалізації педагогічних технологій у старшій школі (Барановська О., Косянчук С., Трубачева С., Чорноус О. [3]); системи знань і суб'єкт-суб'єктної взаємодії (Васьківська Г. [4; 5], Демченко В. [6], Ковров В. [7], Коломієць Т. [8], Косянчук С. [9]); формування культури спілкування (Антонова Н. [2]) та ін.

Мета статті – подати результати аналізу наукових розвідок з проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Провідною ідеєю власної педагогічної діяльності видатного педагога минулого століття В. Сухомлинського був розвиток творчих сил кожної окремої особистості молодшого школяра в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб [16, с. 20], які ґрунтовно висвітлено дослідником у наукових працях «Серце віддаю дітям», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» тощо [17, с. 206]. У контексті нашого дослідження спадщина В. Сухомлинського є важливою і цінною.

Дослідниця О. Соловійова, серед іншого, аналізує специфіку зворотного зв'язку у міжособистісному спілкуванні підлітків; доводить, що місце міжособистісного зворотного зв'язку в структурі спілкування підлітків визначається тим, що цей зв'язок є складовою всіх трьох аспектів процесу спілкування – комунікативної, інтерактивної та перцептивної. На думку науковця, існує особлива позиція особистості у групі – позиція лідера міжособистісного зворотного зв'язку, що визначається високим рівнем активності кожного члена групи як комунікатора зворотного зв'язку у міжособистісному спілкуванні і високим ступенем референтності його як представника зворотного зв'язку для інших членів колективу [15].

Як зазначає Г. Васьківська, внутрішній світ старшокласника стає для нього цінністю, що характеризується переживанням своєї індивідуальної цілісності і неповторності. Зростає самоповага, виникає почуття власної гідності, відбувається стабілізація особистості. Водно-

час з усвідомленням своєї унікальності приходить почуття самотності, тому зростає потреба у спілкуванні, зіставлянні себе з образом типового ровесника [4].

З точки зору Л. Лебедевої, здійснення педагогічного контролю позитивної динаміки міжособистісних стосунків однокласників буде можливим за таких умов: педагог володіє методами інтегральної педагогічної діагностики стану міжособистісних відносин в учнівському колективі; методика інтегральної оцінки міжособистісних відносин підлітків являє собою засіб реалізації задач навчально-виховної практики; встановлення кількісних показників, що характеризують інтегральний рівень розвитку міжособистісних відносин як орієнтири для координації зусиль педагогів [11].

Проблему індивідуалізації дидактичних матеріалів як засіб формування суб'єкт-суб'єктних відносин учасників навчального процесу було досліджено В. Демченко, яка схарактеризувала, що суб'єкт-суб'єктні стосунки між учасниками навчального процесу можуть бути сформованими за умови незалежної діяльності цих учасників, розуміючи незалежність, як здатність людини здійснювати в будь-який момент свого життя та діяльності вибір з наявних альтернатив та нести особистісну відповідальність за наслідки зробленого вибору. Тільки за цих умов незалежність буде моральною. Тому формування почуттів особистої відповідальності в учнів за ухвалені рішення, за власну поведінку і дії є найважливішою задачею виховання здобувачів освіти. На переконання дослідниці, основними чинниками, що визначають характер взаємовідносин учасників навчального процесу, є: вид і особливості школи; психологічний клімат у школі; характер ставлення вчителя до учнів; стиль педагогічної діяльності вчня [6].

Формуванню культури спілкування старшокласників в позанавчальній діяльності присвячене дослідження Н. Антонової, в якому дослідницею доведено необхідність та значення практично реалізованих педагогічних форм і методів організації спілкування старшокласників, які спонукають до стимулювання індивідуальних і соціально значущих цілей спілкування, впливаючи на розвиток міжособистісних відносин та надаючи додаткові можливості в розробленні нових освітньо-виховних форм і методів організації позанавчальної діяльності учнів [2]. Досліджуючи рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх міжособистісних взаємин, Ж. Мельник наголошує на доцільності розвитку:

- комунікативних навичок (досягнення адекватного і рівноправного спілкування, здатності до запобігання та розв'язання міжособистісних конфліктів);
- вироблення гнучкості в дотриманні правил поведінки;
- формування позитивного ставлення до ровесників, батьків, педагогів;
- терапевтичного розігрування тривожних ситуацій;
- підвищення самооцінки та досягнення самостійності, впевненості у собі і відновлення почуття власної гідності;
- зниження шкільних страхів [12, с. 152-153].

Толерантність у міжособистісному спілкуванні старшокласників розглянуто у праці Н. Недорезової, яка експериментально довела, що у міжособистісному спілкуванні старшокласників толерантність може бути представлено як соціальну установку, сутність якої полягає у терпличості, негативному ставленні до співрозмовника. Керування соціальними нормами поваги до партнера [13]. Проблема впливу міжособистісних стосунків на загальні особистісні характеристики, безпосередньо на спрямованість особистості старшокласника розглянуто З. Алієвою. На переконання дослідниці, рівень успішного функціонування колективу визначається характером міжособистісних відносин у групі, а саме, ціннісно-орієнтаційною єдністю, емоційною згуртованістю під час взаємовідносин. Вивчення міжособистісних відносин старшокласників має місце під час вдосконалення навчально-виховного процесу, професійної орієнтації, сприяє повноцінній соціалізації учнів старших класів [1].

На думку А. Куриці, *формування лідерських якостей підлітків* відбувається у процесі, організація якого визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей [10, с. 571].

У контексті дослідження проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності, наукове і практичне значення мають результати дослідження *педагогічних умов оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників*, здійсненого Л. Середюк. Зокрема, слушною є думка, що оптимізація процесу особистісного самовираження старшокласників у навчальному процесі відбувається за умови реалізації розробленого комплексу педагогічних умов:

- 1) створення інноваційного характеру ситуацій виховного характеру в колективі учнів;
- 2) залучення учнів до різних сфер діяльності та самодіяльності;

3) наповнення навчальної та позанавчальної діяльності учнів старших класів заняттями творчого характеру [14, с. 8].

Для суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності важливе значення відіграє сформована *комунікативна компетентність*, вивченню якої присвячене дослідження А. Хом'яка. На переконання науковця, шляхами використання потенціалу гуманітарних предметів у формуванні комунікативної компетентності старшокласників є розвиток у старшокласників свідомого ставлення до необхідності вдосконалення навичок комунікації (усвідомлення значущості комунікації у сучасному суспільстві, формування позитивної та активної позиції під час спілкування, надання допомоги старшокласникам в оволодінні досвідом взаємодії); стимулювання спрямованості навчання школярів комунікативній діяльності (організація бесід, диспутів, проведення додаткових занять, формування умінь працювати командно, імітація і розв'язування ситуацій міжособистісного спілкування); удосконалення досвіду спілкування старшокласників шляхом залучення учнів до різноманітних форм активної комунікації, креативної навчальної діяльності, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних рольових ігор, завдань і вправ, забезпечення індивідуальної допомоги учням щодо розвитку навичок спілкування, організація комунікативних тренінгів) [19, с. 16].

У вивченні питання формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності, наукове і практичне значення мають роздуми В. Коврова щодо *актуалізації позитивних ціннісних орієнтацій підлітків*, формування сталого почуття внутрішнього несприймання агресивності, що можливе на основі залучення підлітків до варіативної процесуальної і особистісно-значущої діяльності.

Водночас, систематичне створення у процесі навчальної діяльності «ситуації успіху» для підлітків, демократичний стиль спілкування з педагогами та ровесниками, усунення заорганізованої позанавчальної просвітницької роботи, розвивальна тренінгова діяльність на основі технологій активної соціально-психологічної взаємодії з підлітками – це ті педагогічні засоби, що ефективно впливають на зниження деструктивності їх поведінки. Зокрема, це сприяє зниженню кількості підліткових реакцій агресії та насильства; підвищує їх позитивне ставлення до себе та до інших; знижує ступінь вияву негативних почуттів та емоцій старшокласників у школі [7, с. 108].

Ранній юнацький вік є найбільш сприятливим для *розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії*. Останній забезпечується шляхом цілеспрямованого психологічного впливу на особистісні якості та характеристики юнака, які сприяють підвищенню рівня інтегральної емпатії (актуалізація емпатійної установки, розвиток децентрації, антиципації, рефлексії, альтероцентризму тощо), з одного боку, та усвідомлення молоддю наслідків різних видів емпатійної поведінки, з іншого [8, с. 175].

Отже, проблема формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності є міждисциплінарною, а отже розглядати її необхідно виходячи з результатів дослідження педагогіки, психології, соціології, психофізіології тощо.

Висновки. Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що поширеним є вживання таких понять, як «суб'єкт-суб'єктні відносини», «міжособистісні відносини», «педагогічна взаємодія», «комунікативна компетентність», сутність яких охоплює саме проблема формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності.

Отже, виходячи із сутності та тлумачень понять «суб'єкт» і «взаємодія», суб'єкт-суб'єктна взаємодія старшокласників у навчальній діяльності розуміється нами як складний, багатоаспектний педагогічний процес опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного. взаємозв'язку їх дій в процесі навчальної діяльності. спрямованого на засвоєння учнями знань, вмінь, навичок і компетентностей, які передбачають формування особистості. системи її стосунків, поширення її внутрішньокolleктивних і міжколективних зв'язків та встановлення комунікативних відносин.

Здійснений аналіз педагогічної, психологічної, соціологічної літератури, дисертаційних досліджень уможливило висновок про те, що формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності як наукова проблема не була предметом окремого системного наукового вивчення. Практично не дослідженими є питання сучасного стану проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності, що видозмінює й особливості формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками навчального процесу та зумовлює пошук нових форм, методів і технологій організації та розвитку суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальній діяльності.

Література

1. Алиева З. А. *Взаимосвязь направленности личности и межличностных отношений старшеклассников* : дисс. ... канд. пед. наук : 19.00.07. Москва, 2001. 139 с. URL: <http://www.disscat.com/content/vzaimosvyaz-napravlenosti-lichnosti-i-mezlichnostnykh-otnoshenii-starsheklassnikov#xzz5J81BCPFn>
2. Антонова Н. Н. *Формирование культуры общения старшеклассников во внеурочной деятельности* : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2005. 214 с. URL: <http://www.disscat.com/content/formirovanie-kultury-obshcheniya-starsheklassnikov-vo-vneurochnoi-deyatelnosti#xzz5J9Az2Hoi>
3. Бабановська О. В., Косянчук С. В., Товбачева С. Е., Чорновс О. В. Дидактичний контекст та особливості реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Polish Science Journal*. Warsaw. Sp. z o. o. «IScience», 2018, Issue 3. P. 62–72.
4. Васківська Г. О. *Формування системи знань про людину у старшокласників: теорія і практика* : монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 512 с.
5. Васківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: СХУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(303). Т. 1. С. 33–38.
6. Демченко В. А. *Индивидуализация дидактических материалов как средство формирования субъект-субъектных отношений участников учебного процесса* : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2004. 252 с. URL: <http://www.disscat.com/content/individualizatsiya-didakticheskikh-materialov-kak-sredstvo-formirovaniya-subekt-subektnykh-otnoshenii#xzz5J9b1Z86i>
7. Ковров В. В. Психологические и педагогические критерии и показатели агрессии и насилия в межличностном взаимодействии подростков. *Образование и наука в современных условиях*. 2015. № 3. С. 107–109.
8. Коломієць Т. В. *Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2015. 197 с.
9. Косянчук С. Реалізація профільного навчання: синектичний аспект суб'єкт-суб'єктної взаємодії. *Folia Comeniana* : Вісник Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я. А. Коменського / [голов. ред. Осадченко І. І.]. Умань: ФОРМ Жовтий О. О., 2017. С. 49–53.
10. Куриця А. І. Юність як сприятливий період для розвитку лідерських якостей. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. 565–572 с.
11. Лебедева Л. В. *Педагогический контроль межличностных отношений школьников средствами интегральной диагностики* : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Рязань, 2005. 201 с. URL: <http://www.disscat.com/content/pedagogicheskii-kontrol-mezlichnostnykh-otnoshenii-shkolnikov-sredstvami-integralnoi-diagno#xzz5JAFeSiqm>

12. Мельник Ж. В. Рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх міжособистісних взаємин. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. Вип. 1. С. 144–153.
13. Недорезова Н. В. *Толерантність в межличностном общении старшеклассников* : дисс. канд. псих. наук : 19.00.05. Москва, 2005. 189 с. // <http://www.dissercat.com/content/tolerantnost-v-mezhlichnostnom-obshchenii-starsheklassnikov#ixzz5J6CG8g6b>
14. Середюк Л. А. *Педагогічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2002. 16 с.
15. Соловьева О. В. *Специфика обратной связи в межличностном общении (в процессе становления временных юношеских коллективов)* : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1984. 293 с. URL: [#ixzz5J6SA5w8c](http://www.dissercat.com/content/spetsifika-obratnoi-svyazi-v-mezhlichnostnom-obshchenii-v-protsesse-stanovleniya-vremennykh-yunosheskikh-kollektivov)
16. Сухомлинська О. В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія. *В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів* : монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 504 с.
17. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1.
18. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика* : кол. монограф. / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, В. І. Кизенко, С. Е. Трубачева, С. П. Бондар, Л. А. Липова, О. В. Барановська, С. В. Косянчук, Н. В. Захарчук] ; за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської. Київ: Педагогічна думка, 2015. 288 с.
19. Хом'як А. П. *Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2010. 20 с.
20. Vaskivska H. O., Kosianchuk S. V., Skyba H. M. Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school. *Information Technologies and Learning Tools*, 2017. Vol 60. № 4. P. 17–27.